

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

FAZNE PREDIKATSKE KONSTRUKCIJE SA LEKSIČKIM EKSPONENTOM INHOATIVNOSTI U SRPSKOHRVATSKOM I POLJSKOM JEZIKU

JOLANTA MINDAK

Varšava

UDK 808.61/62-56:808.4-56

Izvorni naučni rad

Primitljen: 22. februara 1983.

Prihvaćen: 21. aprila 1983.

Cilj je ovog članka da se obrati pažnja čitalaca na poneke sličnosti i razlike u načinu formalno jezičkog izražavanja značenja inhoativnosti¹ u srpskohrvatskom i poljskom jeziku, dakle — u dva slovenska jezika uglavnom slična po gramatičkoj strukturi.²

Najneutralniji leksički eksponent pomenutog značenja je glagol 'početi' (sh. *početi*, polj. *zacząć*).³ Kad treba predati informaciju o početku jedne radnje, obično se stavlja glagol 'početi' uz infinitivni oblik glagola⁴ koji govori o datoj radnji. To se dešava ne samo u srpskohrvatskom i u poljskom jeziku već i u mnogim drugim slovenskim i neslovenskim evropskim jezicima. Upor. npr. sh. *Jovan je počeo čitati / počeo da čita*, polj. *Jan zaczął czytać*, mak. *Ivan počna da čita*, rus. *Ivan načal čitat*, fran. *Jean a commencé à lire*, ital. *Giovanni ha cominciato a leggere*, i tako dalje.

¹ Informaciju o inhoativnosti razumijem kao informaciju o početku jednog procesa ili stanja, o prelazu od nepostojanja do postojanja procesa ili stanja, eventualno — o prvim momentima prisutnosti datog stanja ili procesa.

² Srpskohrvatski jezički materijal potiče u velikom dijelu iz Rečničke građe Rečnika Matice srpske i Matice hrvatske srpskohrvatskog književnog jezika, a dopunjen je primjerima kolokvijalnih konstrukcija (sakupljenim u jesen 1981), dobijenim od informatora u Beogradu, mladih naučnih saradnika — lingvista.

³ U ovom članku neće se razmatrati inače interesantna pojava srpskohrvatskih glagola tipa *progovoriti*, *prohodati* i sl. u kojima je informacija o inhoativnosti izražena na morfološki način, a kojima u poljskom i u drugim slovenskim jezicima odgovaraju uglavnom konstrukcije sa leksičkim eksponentom inhoativnosti *početi*.

⁴ »Infinitivni oblik« tretiran ovdje kao funkcionalni a ne i morfološki pojam, dakle — ne zanima me razlika između srpskohrvatskih oblika: morfološkog (sa sufiksom *-ti*, npr. *pisati*) i sintaksičkog (sa veznikom *da*, npr. *da piše*). Obadva oblika tretiram kao infinitivna.

Imamo dakle osnovnu, polaznu, shemu koja važi za obadva ovdje razmatrana jezika:

'početi' + V _{inf}

Ova shema nije, međutim, jedina i nepromjenljiva ni u srpskohrvatskom ni u poljskom jeziku. U površinskoj realizaciji na mjesto simbola 'početi' može doći ili glagol *početi* ili njegov funkcionalni sinonim (u okviru razmatranih konstrukcija), dok infinitivni oblik glagola može biti zamijenjen imenicom tipa *nomen actionis* (sa sufiksom *-nje*). Upor. npr. sh. *on je počeo da...* — *on je uzeo/stao da...* (isto u polj.: *on zaczął...* — *on zabrał się do...*) i *on je počeo da...* — *on je počeo sa...* (isto u polj.: *on zaczął czytać* — *on zaczął czytanie*). Obadva jezika poznaju, dakle, obadva pomenuta tipa supstitucije (s time što je u poljskom supstitucija prvog tipa, tj. upotreba funkcionalnog sinonima neutralnog glagola *početi*, odnosno *zacząć*-obično praćena supstitucijom drugog tipa, tj. zamjenom glagola imenicom, drugačije nego u srpskohrvatskom, gdje nema ovakve uzajamne zavisnosti; u slučaju supstitucije drugog tipa ni u poljskom ni u srpskohrvatskom nije neophodna paralelna supstitucija prvog tipa, upor: polj. *zaczął czytać* — *wzął się do czytania* prema sh. *počeo je da čita* — *uzeo je da čita*, ali: polj. *zaczął czytać* — *zaczął czytanie*). Pored vidljivih sličnosti konkretne realizacije, kao i frekvencija pojedinih varijanti, gore navedene sheme nisu iste u poljskom i u srpskohrvatskom jeziku. Ukratko rečeno, srpskohrvatski, pogotovu njegova govorna varijanta, poznaje (u odnosu na poljski) više glagola — sinonima faznog glagola *početi*, dok su u poljskom vidljivo frekventnije nego u srpskohrvatskom konstrukcije sa *nomen actionis*.

Govoreći o sinonimnim faznim glagolima valja unaprijed izdvojiti dva osnovna tipa predikatskih izraza. To su:

a) izrazi koji informišu o vršenoj akciji, na primjer *čitati*, *graditi*, *odgajati* itd.

b) izrazi koji informišu o stanju ili o osobini subjekta, na primjer *biti tužan*, *biti gladan*, *biti glup*, *biti Markov učenik* itd.

U slučaju prve grupe izraza neutralni fazni glagol *početi* (polj. *zacząć*) može biti zamijenjen drugim glagolima, što se dešava pogotovo često u kolokvijalnom stilu (s time što se onda obično radi o izrazima manje ili više ekspresivno obojenim). U srpskohrvatskom jeziku izbor glagolskih leksema koje u takvim konstrukcijama (najčešće, a u mnogim slučajevima — jedino, u kolokvijalnom stilu i to u govoru mlađe generacije) vrše ulagu sinonima glagola *početi* znatno je širi nego u poljskom. To su glagoli: *uzeti*, *uhvatiti*, *prihvatiti se*, *latiti se*, *stati*, *sjesti*, *krenuti*,⁵ upor. npr. *Jovan je uzeo da čita, da prevodi Šekspi-*

⁵ Jedan dio glagola u pomenutoj funkciji pominje Stevanović. To su glagoli *uzeti* i *stati* (naravno i *početi*), upor. M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd 1974, s. 599.

ra, da priča, da srče; Jovan se uzeo namještati; Jovan uhvati/je uhvatio da se dere, da viče, da radi; Jovan je stao da viče, da se svađa, da moli, da bježi; Jovan je krenuo da radi/sa radom itd.

U poljskom glagol *zacząć* često se zamjenjuje glagolima *wziąć się* i *zabrać się*, s time što takvu promjenu obligatorno slijedi promjena infinitiva u glagolsku imenicu tipa *nomen actionis* (uz predlog *do*, eventualno — *za*), npr. *Jan zaczął czytać* — *Jan zabrał się do czytania* 'počeo čitati', *Jan zaczął gotować* — *wziął się do gotowania* 'počeo kuvati' (eventualno: *zabrał się/wziął się za czytanie, gotowanie*). U književnom, malo arhaizovanom stilu (ali nikad u kolokvijalnom) nailazimo na još jedan sinonim glagola 'početi', naime — *jąć (się)*, npr. *Jał krzyczeć* ('počeo je da viče'), *Wiatr jał ucichać* ('vetar je počeo da se stišava'), *Jał się pracy* ('prihvatio se posla'), *Jeła się stroić* ('počela je da se kiti, udešava'), dok se glagol *począć* (npr. *począł mówić* 'počeo je da govori') osjeća već kao zastario.

Kad se upoređuju glagolske lekseme upotrebljavane u funkciji sinonimima *početi* u srpskohrvatskom i u poljskom jeziku, a i u drugim slovenskim jezicima, pada u oči jedna činjenica: većina takvih glagola, upotrijebljenih samostalno, ima značenje 'uzima, počinje držati' i sl., dakle: '(čini da) počinje *imati* (u ruci)', npr. sh. *uzeti, uhvatiti, prihvatiti se, latiti se*, polj. *wziąć się, zabrać się, jąć (się)*, mak. *zeme, fati*, slovenačko *lotiti se*, slovačko *dat/dávat' sa*, rusko *vzjat'sja, brat'sja*. Slično je i u rumunskom: *a (se) apuca* 'uhvatiti'. Druga je situacija, na primjer, u većini romanskih jezika, gdje bi se najčešće fazni glagol mogao parafrazirati približno u smislu 'stavlja (se), meće (se)', dakle: '(čini da) počinje *biti* (na određenom mjestu)', npr. špan. *ponerse*, ital. *metter-si*, franc. *se mettre*.

Ipak, nije to princip bez izuzetaka, jer npr. u francuskom i u italijanskom funkcioniše takođe glagol 'uzeti', dakle sa elementom *imati* u parafrazi (upor. gore), naime franc. *se prendre*, ital. *prendere*, dok na primjer u srpskohrvatskom imamo i glagola kao *stati, sjesti, krenuti*, koji bi se parafrazirali sa *biti*.

Kad nije u pitanju radnja *sensu stricto* već određena osobina ili stanje, polazna formula 'početi' + V_{inf} može biti nešto preoblikovana. Naime, u takvom slučaju obično se pojavljuje tzv. imenski predikat, dakle — pridjev (ili imenica) uz kopulu 'biti' (polj. *być*, sh., u površinskoj realizaciji, *bivati* ili *da bude*). Imamo onda:

'početi' + 'biti' Adj (/N)

gdje Adj označava pridjev, a N označava imenicu.

Konstrukcija sa pridjevom površinski se realizuje na isti način u srpskohrvatskom i u poljskom jeziku. Postoje dvije mogućnosti takve realizacije:

a) simbol 'početi' iz sheme se realizuje kao glagolska leksema *početi* (polj. *zacząć*), dok simbol 'biti' u poljskom se realizuje kao glagols-

ka leksema *być* i u srpskohrvatskom kao *bivati/da bude*; npr. sh. *Jovan je počeo da bude gladan, tužan, ljut*, polj. *Jan zaczął być głodny, smutny, zły*;

b) simboli 'početi' i 'biti' se realizuju kao jedna glagolska leksema: sh. *postati*, polj. *stać się*; npr. sh. *Jovan je postao gladan, tužan, ljut*, polj. *Jan stał się głodny, smutny, zły*.

Izgleda da je (bar u poljskim tekstovima) prva realizacija (a/) frekventnija nego druga.

Konstrukcije sa imenicom se realizuju ili na isti ili na nejednaki način u dva razmatrana jezika:

c) u poljskom i u srpskohrvatskom jeziku postoje konstrukcije sa glagolskom leksemom 'postati' (sh. *postati*, polj. *stać się*), slične onima sa pridjevom, o kojima je bilo riječi pod b/; npr. sh. *Jovan je postao Markov učenik*, polj. *Jan stał się uczniem Marka*:

d/ u poljskom funkcioniše sinonim glagola *stać się*. To je glagol *zostać*.⁶ Srpskohrvatski jezik ne zna za takvu mogućnost; npr. polj. *Jan został dyrektorem* 'Jovan je postao direktor';

e/ u određenim kontekstima u poljskom je prihvatljiva konstrukcija slična tipu a/, npr. *Jan zaczął być uczniem Marka, Jan zaczął być dyrektorem*; izgleda da u srpskohrvatskom takve mogućnosti nema (*Jovan je počeo da bude Markov učenik*).⁷

Ako u izrazu koji informiše o jednom stanju ili o osobini subjekta pridjev zamijenimo apstraktnom imenicom (tipa *nomen essendi*, npr. *očajan — očaj(anje)*, *tužan — tuga*, *uznemiren — uznemirenost*, *veseo — veselost*), onda ulogu faznog inhoativnog glagola može igrati niz drugih glagolskih leksema (koje inače, van konstrukcija razmatranog tipa, ne znače 'početi'). To je slučaj i u srpskohrvatskom i u poljskom jeziku. Ista je ne samo pojava kao takva već se uglavnom (mada ne baš uvijek) radi o istim glagolskim leksemama. Upor. npr. sh. *Jovana je obuzelo očajanje (tuga, bijes, radost)*, *Jovana je uhvatila nervoza*, *Jovan je izgubio strpljenje* i polj. *Jana ogarnęła rozpacz (smutek, wściekłość, radość)*, *Jana opanowało zniecierpliwienie*, *Jan stracił cierpliwość*.

Da pređemo sada ni problem varijantnosti drugog elementa polazne sheme, tj. na mogućnost zamjenjivanja glagola sa imenicom.

Na temu upotrebe glagolskih imenica tipa *nomen actionis* u poljskom jeziku pisalo je više autora, među njima D. Buttler, R. Grzegorzycykowa, J. Puzynina, Z. Zaron. U jednoj od svojih knjiga, posvećenoj razvojnim promjenama u sintaksi poljskog jezika,⁸ Buttlerova, između

⁶ Glagolska leksema *zostać* upotrijebljena samostalno (van konstrukcija razmatranog tipa ovdje, dakle kao autosemantički glagol, odgovara značenju srpskohrvatskog glagola *ostati* (npr. *Jan został w domu — Jovan je ostao kod kuće*), ali u funkciji faznog glagola, prateći imenicu, odgovara glagolu *postati*. Treba ovdje podvući da taj glagol igra ulogu inhoativnog jedino uz imenicu. Upotrijebljen sa pridjevom ima sasvim drugo značenje i odgovara sh. glagolu *ostati*, upor. npr. *Jan został głodny — Jovan je ostao gladan* prema *Jan został nauczycielem — Jovan je postao učitelj*.

⁷ Na to mi je obratila pažnju prof. Milka Ivić.

⁸ D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976, s. 217—220.

ostaloga, analizira ukratko i fazne konstrukcije sa infinitivom i sa *nomen actionis*. Ona utvrđuje da fazni glagol *zacząć*, 'početi' može da ide kako uz infinitiv tako i uz *nomen actionis* (npr. *zacząć pisać* — *zacząć pisanie* 'početi pisati'); napominje, međutim, da postoji niz ograničenja — leksičkih, uzualnih i drugih, koja u nekim slučajevima čine nemoguću paralelnu upotrebu infinitiva i imenice. Kaže da se na primjer može reći *zaczynam prac* — *zaczynam pranie* ('počinjem prati'), ali već konstrukcijama kao *zaczynam rozumieć* ('počinjem shvatati, razumjeti'), *zaczynam się obawiać* ('počinjem se plašiti') ne odgovaraju paralelni izrazi sa imenicom (npr. neprihvatljivo je *zaczynam rozumienie*, *zaczynam obawianie* się). Autorka obraća takođe pažnju na to da se srodni, ali neidentični fazni glagoli mogu razlikovati po sintaksičkoj vrijednosti u tom pogledu i kao primjer navodi prihvatljivo *zaczął budować dom* — *zaczął budowę domu* ('počeo je graditi kuću') i konstrukciju sa srodnim glagolom imenica, npr. *rozpoczął budowę domu* (*rozpoczął budować dom*, sa infinitivom, gramatički je pogrešna, neprihvatljiva konstrukcija).⁹

Što se tiče inhoativnih konstrukcija sa glagolima kao što su *razumjeti*, *plašiti se*, izgleda da takvih glagola ima znatno više i da se oni mogu smjestiti u jednu semantičku grupu glagola koji označavaju čovjekove mentalne procese i emocionalne reakcije, a ne i svjesno preduzimane akcije. Upor. npr. *zaczął się uśmiechać*, *śmiać*, *bać*, *cieszyć*, *smućić*, *nudzić*, *złościć*, *denerwować*, *zaczął płakać*, *cierpieć* (sa infinitivom) i neprihvatljivo *zaczął uśmiechanie się*, *śmianie się*, *plakanie* sa imenicom) dok je sasvim prihvatljivo *zaczął pracować* — *zaczął pracę* 'počeo je raditi', *zaczął pisać książkę* — *zaczął pisanie książki* 'počeo je pisati knjigu', *zaczął malować obraz* — *zaczął malowanie obrazu* 'počeo je slikati sliku', *zaczął budować dom* — *zaczął budowę / budowanie domu* 'počeo je graditi kuću'.

U srpskohrvatskom jeziku konstrukcije sa *nomen actionis* izgleda da se susreću znatno rjeđe, mada i u tom jeziku postoje paralelni izrazi sa infinitivom i imenicom, kao npr. *Jovan je krenuo da radi* — *Jovan je krenuo sa radom*.¹⁰

Na kraju, u smislu završne konstatacije, moglo bi se ponoviti ono što je u stvari već i kazano: srpskohrvatski raspolaže bogatijim (nego poljski) sastavom glagolskih leksema upotrijebljenih u funkciji sino-

⁹ Donekle je slična situacija kod glagola 'prestati': dok uz glagol *przestać* 'prestati' ide jedino infinitiv, npr. *przestać pisać* (*przestać pisanie*, sa imenicom, pogrešno je), uz glagol *zaprzestać* (takođe 'prestati') ide isključivo imenica, npr. *zaprzestać pisania* (*zaprzestać pisać*, sa infinitivom, je pogrešno). Upor. o tome takođe kod Z. Topolińske, *Remarks on the Slavic noun phrase*, Wrocław 1981, s. 142.

¹⁰ Koliko znam, taj tip srpskohrvatskih izraza sa imenicom tipa *nomen actionis* nije šire obrađen; inače na temu različitih semantičkih i sintaksičkih funkcija imenica tipa *nomen actionis* pisao je M. Radovanović (upor. *Imenica u funkciji kondenzatora*, Novi Sad 1978. i *Dekomponovanje predikata* (na primerima iz srpskohrvatskog jezika), Južnoslovenski filolog, knj. XXXIII, Beograd 1977).

nima faznog glagola *početi* (u predikatskim izrazima koji informišu o početku vršenja svjesno preduzimate akcije), dok je za poljski jezik karakteristična relativno široka upotreba imenica tipa *nomen actionis*.

ФАЗОВЫЕ ПРЕДИКАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С ЛЕКСИЧЕСКИМ ЭКСПОНЕНТОМ ИНХОАТИВНОСТИ В СЕРБСКОХОРВАТСКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

В работе подчеркнуты схожести и отличия формального языкового выражения инхоативности в сербскохорватском и польском языках. Наряду с остальным автор утверждает, что сербскохорватский язык имеет более развитый состав глагольных лексем, чем польский язык. Эта развитость выражена в плане функционирования синонимов фазового глагола *почети*, а для польского языка характерна более широкое употребление существительных типа *nomen actionis*.